

*Doctoral Resersch
Докторантски изследвания*

РАВНИЩЕ НА ФОРМИРАНОСТ НА КОМУНИКАТИВНОРЕЧЕВИТЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ НА УЧЕНИЦИТЕ В НАЧАЛНИЯ ЕТАП НА ОСНОВНАТА СТЕПЕН НА ОБРАЗОВАНИЕ ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА РОДИТЕЛИ И УЧИТЕЛИ

Десислава Тодорова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Настоящото изследване цели да проучи и съпостави равнището на формираност на комуникативноречевите компетентности у учениците през погледа на родителите и учителите. Да изведе предпочитаните жанрове на устните и писмените ученически текстове. Да покаже методите, средствата и формите на работа, които благоприятстват изграждането на комуникативноречевите компетентности у учениците.

Keywords: communication speech competence; basic level of education; reading; writing

В началния етап на основната степен на образование се изгражда начална езикова и комуникативна компетентност (Ivanova, 2014). По традиция огрмотяването на учениците е с приоритетно значение за началното училище и съдържа две основни речеви дейности – четене и писане. Комуникативноречевата насоченост на обучението включва интегриране на дейностите слушане, говорене, четене и писане в различни речеви ситуации. Използването на допълнителен четивен материал формира нагласата за четене като форма на общуването (Zdravkova, 2005). А една от съвременните ключови компетентности е именно общуването на български език.

В основата на двете предметни области (български език и литература) са комуникативноречевите умения на учениците, чрез които се гарантира практическата насоченост на обучението по предмета. Една от съвременните тенденции при усвояване на езиковите знания е решаването на познавателни задачи. Осъществява се в практически план, на емпирично равнище в контекста на задачите и произтичащите от тях дейности и упражнения.

Формирането на езикови компетентности у учениците е нужна предпоставка за формиране на литературни компетентности. Без знание за особеностите на българския книжовен език е невъзможно съставянето на смислен текст, изразяване на мисли, впечатления и идеи.

Българският език и литература е предмет, формиращ езикови и литературни компетентности. Изграждането на комуникативноречевни умения у учениците започва от най-ранна детска възраст поради изпреварващото развитие на устната пред писмената реч. За правилното и пълноценно изграждане на тези умения от изключително значение е социалното обкръжение на децата, както и образователното равнище на техните родители. Лексикалното богатство се изгражда именно чрез досега на ученика с най-близкото му обкръжение. Това означава, че думите, които чува, употребява, прочита, стават част от вътрешния му свят.

Това е причината и настоящото изследване да се провежда точно сред родителите и учителите. Хората, които са най-близо до децата и прекарват най-много време с тях. Тези, чиято реч слушат от сутрин до вечер в своето ежедневие, от които научават нови неща за света и подобряват своето познание във всяка една област, а най-вече в областта на речевото им израстване.

Изследването включва попълване на анкета за изразяване на мнения и отношения на родителите и учителите относно формирането на комуникативноречевни компетентности на учениците. Извадката е представителна (репрезентативна), чиято цел е да обхване изследваната група в максимален обем и е направена на случаен принцип.

По данни на НСИ от 27.04.2017 г. броят на учениците от I – IV клас е 263 218. От тях 135 520 са момчета и 127 698 са момичета. Преподавателският персонал в I – IV клас е 17 277. От тях 1051 са мъже и 16 226 са жени. Следователно броят на учениците в IV клас е приблизително 65 840, както и броят на техните родители, а учителите от различни тематични области са 4320. **Обемът на извадката** при доверителен интервал $\pm 5\%$ следва да бъде около 398 представители на родителите и 242 на преподавателите в четвърти клас (Bijkov, 1992).

Целта на изследването е да потвърди и докаже доколко според родителите и учителите са формирани комуникативноречевите компетентности у учениците, кои методи и похвати дават най-добри резултати в процеса на формирането им, какви жанрове на устните и писмените ученически текстове те предпочитат.

Анкетата според своята форма е писмена, частично стандартизирана, т.е. въпросите и тяхната последователност са дадени предварително, но от анкетирания се изисква при някои въпроси сам да конструира отговорите си (Gospodinov, 2016: 249).

Анкетните карти за родителите и за учителите включват уводна част с обръщение към респондентите, описание на целите на проучването, информиране за анонимност на отговорите и предразполагане към доверие; инструкция за попълване на анкетата във всяка една от частите; А – твърдения за отговор, съобразно петстепенна скала за оценка (много ниска, ниска, средна, висока, много висока); В – за изразяване на мнение; С – да се изрази предпочитание чрез възможност за посочване на множествен отговор, и D – демографска част за пол и възраст, образование, родно място на изследваните лица, настояща дата и благодарност за участие.

Твърденията в *част А* са разпределени равномерно спрямо основните дейности. Съответно: формиране на четивна техника (твърдения № 1 и 16), формиране на умения за писане (твърдения № 6, 7, 11, 12 и 14), формиране на умения за говорене (твърдения № 3, 4, 5, 8 и 13) и формиране на умения за слушане/разбиране (твърдения № 2, 9, 10 и 15).

Отговорите в *част В* служат за изразяване на мнение относно използвани-те в училище методи, средства, похвати и форми на работа, които улесняват формирането на комуникативноречеви компетентности у учениците.

Част С служи за изразяване на предпочитание относно жанровото богатство на устните и писмените ученически текстове.

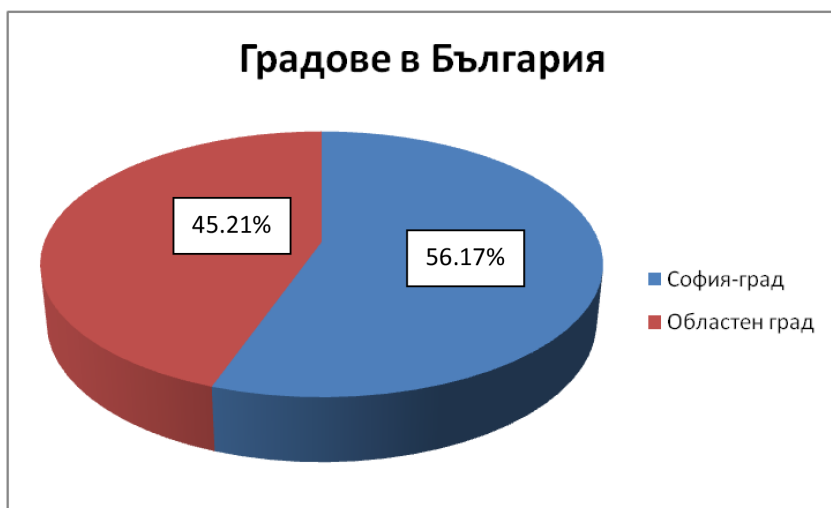
Изследването е *представително* за територията на България и обхваща 18 училища в страната. От София-град са 6: СУ „Проф. К. Иречек“, 135. СУ „Ян Амос Коменски“, 90. СУ „Генерал Хосе де Сан Мартин“, 137. СУ „Ангел Кънчев“, 119. СУ „Акад. Михаил Арнаудов“ и 16. ОУ „Райко Жинзифов“. От областните градове са ОУ „Елисавета Багряна“ (Сливен), 4. ОУ „Иван Вазов“ (Монтана), ОУ „Св. св. Кирил и Методий“ (Габрово), СУ „Отец Паисий“ и 1. СУ „Св. св. Кирил и Методий“ (Смолян), ОУ „Св. св. Кирил и Методий“ (Варна), СУ „Братя Миладинови“ (Пловдив), 1. ОУ „Св. Климент Охридски“ (Сандански), ОУ „Антон Страшимиров“ и ОУ „Братя Миладинови“ (Бургас), СУ „Христо Ботев“ (Русе) и НУ „Христо Ботев“ (Плевен).

В изследването участват родители на ученици от IV клас и техните учители. Общият им брой е 417 родители и 242 учители. От тях 23,5 % не са върнали попълнена анкета, от което може да заключим, че не всички родители желаят да участват в подобен тип проучвания – вероятно и поради своята работна ангажираност и поради липсата на време (таблица 1). Изследването включва участници от общо 19 паралелки от училища в страната. Проведено е в края на март и началото на април 2018 година.

Проучването на учителите обхваща 56,17 % представители от столични училища и 45,21 % от областни училища. Проведено е в периода от март до началото на май 2018 година. Активността им е приблизително два пъти по-слаба от тази на родителите. Факт, който свързвам с приключването на учебната година и натовареността им около финалното оформяне на документацията по завършването на учениците (фигура 1).

Таблица 1. Брой на изследваните родители по училища

РОДИТЕЛИ	Изследвани лица	Попълнени бланки	Липсващ брой
56. СУ	121	94	22 %
135. СУ	60	56	6.7%
90. СУ	60	36	40 %
16. ОУ	80	58	27.5 %
ОУ „Ел. Багряна“	96	75	21.9 %
ОБЩО	417	319	23.5%

Фигура 1. Брой на изследваните учители в страната

Полът на изследваните лица е значително по-висок за представителите от женски пол. От родителите 80% са жени и 15% са мъже, а при учителите 92% са жени и 2,60 % са мъже (таблица 2). Това е така поради феминизирането на професията учител, когато става въпрос за най-ниските нива на образование, каквото всъщност е началният етап, и ангажиране на майките и бабите при въпроси, отнасящи се до образованието на техните деца, подобно на проведеното изследване. Най-точна и адекватна информация бихме получили от хората, които полагат грижи за четвъртокласниците по отношение на подготовката им за училище, и преобладаващия брой на представителите от женски пол не е притеснителен, тъй като точно те биха дали най-точна оценка за уменията им. Същото важи и за учителите, които преподават на учениците – имат най-ясна представа за формираните от тях комуникативноречеви компетентности.

Таблица 2. Пол на изследваните лица – родители и учители

ПОЛ	Процент (родители)	Процент (учители)
Мъж	15,0	1,4
Жена	80,6	91,8
Общ брой	95,6	93,2
Липсващ брой	4,4	6,8
ОБЩО	100,0	100,0

Възрастта на изследваните родители бихме могли да отнесем към три основни групи – от 27 до 34 години (21%), от 35 до 44 години (58,70%), от 45 до 65 години (13,40%). За 6,90% от тях нямаме информация. Голям е процентът на лицата в зряла възраст, което говори за обективност при оценяване на компетентностите на техните деца.

Малко по-различна е ситуацията с възрастта на учителите – от 25 до 34 години (9,60%), от 35 до 44 години (28,70%), от 45 до 60 години (53,30%). За 8,20% от тях нямаме информация. Изследването е обхванало представители в зряла възраст и такива с по-голям трудов стаж – в късна зрялост. Това доказва липсата на млади учители в образователната система, но с оглед на проучването би било изключително полезно и професионално ориентирано. Застаряването на населението, упражняващо тази професия, говори за приближаващ демографски срив и необходимост от насърчаване и ангажиране на млади специалисти в дългосрочен план.

Изследването обхваща както столични средни и основни училища, така и областни училища. Важна информация получаваме от *образователното равнище* на родителите. Най-висок процент са родителите със средно образование (47,60%), следвани от тези с висше образование (38,60%). По-малко са представителите с основно (3,40 %) и полувисше (6,30%).

При учителите 90,40% са с висше образование, 2,70% са с полувисше, за останалите 6,80% нямаме информация.

Родното място на 52,70% от родителите е много голям град (София, Пловдив, Варна, Бургас), 30,10% са от голям град (някой областен град), 11,60% са от малък град (всички останали) и 1,60% са от село. Процентното съотношение е обяснимо поради характерното заселване на населението около големите градове и по възможност около гр. София, съобразно различни социални и икономически причини.

Сходна е ситуацията с учителите – 24,70% от тях са от много голям град, 45,20% са от голям град, 16,40% са от малък град и 6,80% са от село. За 6,80% от тях нямаме информация.

От анкетните карти, попълнени от родителите, се забелязва значима корелация между всеки един от въпросите от 1 до 16 (от 0,287** до 0,678**), което говори за наличие на вътрешна съгласуваност между зададените въпроси и за съдържателна валидност на изследването.

Корелация има и между отговорите на твърдения № 5 и 10 и пола на изследваните лица, между твърдения № 5, 8, 9 и техните години. Това потвърждава връзката между двата процеса *говорене* и *слушане*, разглеждани в единство при формиране на устната реч. Умение да отговаря устно на поставени въпроси и да използва адекватни изразни средства съобразно целта на комуникация, което е полово обусловено. Умение да изговаря правилно всеки звук и да спазва правилата за правоговор, и умение да подрежда изречения по смисъл и да разбира прочетеното, което е възрастово предпоставено.

Други значими корелационни връзки се наблюдават между *пола* и *годините* на изследваните лица (0,214**), между годините и *образованието* им (0,180**), между образованието и *училището* (0,150**) и между *родното място* и училището (0,323**). Това е разбираемо, тъй като тези параметри са взаимно свързани. Нормално е възрастта на изследваните лица да отговаря на тяхното образователно равнище съобразно принадлежността им към определен прилежащ регион на училището.

Има значима корелация между твърдения № 1, 2, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12 и 14 и образованието на изследваните лица, което всъщност потвърждава важността му при формирането на комуникативноречев компетентности у учениците.

Посочените твърдения обхващат всяка една част от формирането на речевата дейност като единство на писмената (четене и писане) и устната реч (говорене и слушане). Това потвърждава необходимостта от изграждането им паралелно чрез формиране на умения за четене и писане и на тези за говорене и слушане в синхрон.

Според родителите *дейностите, които улесняват формирането на комуникативноречев умения* у техните деца, са разговор (69,30%) и обяснение (60), задаване и отговаряне на въпроси (44,44%) и преразказването на случка (38,7 %). По-слабо са оценени препоръчването на допълнителна литература (24%), стимулиране на комуникацията с връстници (23,11%), писане на съчинение (16,44%) и създаване на писмен текст (13,33%). Допълнени от родителите категории са общуване с възрастни, поставяне на допълнителни задачи от родител и съвместно четене на художествена литература.

Най-предпочитани жанрове на устните и писмените ученически текстове според родителите са съчинение по преживяна случка (62,38%), разказ по серия от картини (36,70%), преразказ на художествено произведение (29,80%), поздравителна картичка, съобщение, покана, писмо (28,84 %), съчи-

няване на приказка (24,76%), съчинение по наблюдение (23,51%), съчинение по творческа задача (14,42%), съчинение-разсъждение (9,40%) и съчинение по словесна опора (6,27%).

Според родителите най-добре изградено у учениците е **умението за говорене**. Получени са високи стойности на твърдения № 3 (77,10%), 4 (73,70%), 5 (63%), 8 (68,70%) и 13 (51,40%). Бихме могли да подкрепим този резултат с обяснение за изпреварващото развитие на устната пред писмената реч.

Следва формиране във висока степен на **четивната техника** у учениците. Съответно твърдения № 1 (70%) и 16 (53,20%).

Отново във висока степен са изградени уменията за **слушане/разбиране**. Това са твърдения с № 2 (63,30%), 9 (68,70%), 10 (63,90%) и 15 (61,10%).

По-слабо изградени са уменията на учениците в областта на писмената реч. Съответно твърдения № 6 (58,30%), 7 (41,70%), 11 (56,10%), 12 (50,70%) и 14 (46%).

Оттук може да заключим, че при формирането на писмената реч у учениците се изисква продължителна и целенасочена работа. Най-достъпни за четвъртокласниците се оказват дейностите, които извършват ежедневно и спонтанно, като говорене, слушане/разбиране и четене. За изграждане на умения за писане е необходимо познаване на определени граматични, морфологични, синтактични и лексикални принципи. Те изискват влагане на допълнителни усилия и умения за кодиране и декодиране на информацията.

От *анкетните карти на учителите*, след направени математико-статистически процедури, се установи наличие на значима корелация между техните години и родното им място (0,447**). Това потвърждава факта, че с нарастване на годините населението се ориентира към по-многолюдни територии и обратното.

Други *значими корелации* (от 0,254* до 0,270* и от 0,320** до 0,629**) има между всеки един от поставените въпроси. Това потвърждава съдържателната валидност на проучването и връзката между всеки един от дяловете на езика. Засилва необходимостта от тяхното паралелно формиране у учениците.

Методите на работа, които улесняват формирането на комуникативно-речеви компетентности у учениците, според учителите са беседа (68,49%), творческа работа (67,12%), интерактивни методи и упражнение (64,38%), разглеждане на илюстрациите (47,95%), разказ (36,99%), работа с макети или модели (27,40%), самостоятелна работа (20,55%). Предпочетени са диалогичните методи на работа, чрез които по-ефективно да се формират комуникативно-речевите компетентности на учениците. Допълнени от учителите категории са работа под формата на игра/състезание, разиграване на реални ситуации, имитация, драматизация и четене по роли.

Според учителите *най-подходящите средства за формиране на комуникативно-речеви компетентности* у учениците са учебната тетрадка (72,60%),

дъската (61,64%), учебник и компютър (60,27%). Високият процент и близките стойности на всяка една от категориите показват значимостта им при формирането на комуникативноречевите компетентности на учениците. Допълнени от учителите категории са включването на интерактивна дъска, допълнителна литература, книги за четене, учебни помагала, художествена литература, сборници, изрязани от тетрадка и/или нарисувани карти с основните елементи от темата, работни листове.

Най-често използваните *похвати на работа* на учителите при формиране на комуникативноречевите компетентности у учениците са анализ на думи, букви, звукове (49,31%), разпознаване на думи, букви, звукове (20,55%), съставяне на текст (76,71%), преобразуване на текст (64,38%).

Според учителите *най-подходящи са груповите форми на работа* (учител – ученици) – 82,19%. Индивидуалните форми на работа (учител – ученик) са 58,90%, а фронталните (учителят ръководи учениците) – 41,09%. Диадните (работа по двама) са 36,98%. Представата на учителите се свежда до традиционното разбиране за преподаването на един клас с оглед на тяхната индивидуална, фронтална и групова работа.

Жанровото предпочитание на устните и писмените ученически текстове според учителите, като цяло, съвпада с избора на родителите. Разликата е в изместването на няколко позиции напред на съчиняването на приказка и съчинението по творческа задача за сметка на съчинението по наблюдение и изработването на поздравителна картичка, съобщение, покана, писмо.

Според учителите, подобно на родителите, най-високи стойности са получили отговорите на твърденията, които се отнасят до речевата дейност *говорене*. Това са № 3 (64,40%), 4 (56,10%), 5 (65,70%), 8 (49,30%) и 13 (35,60%).

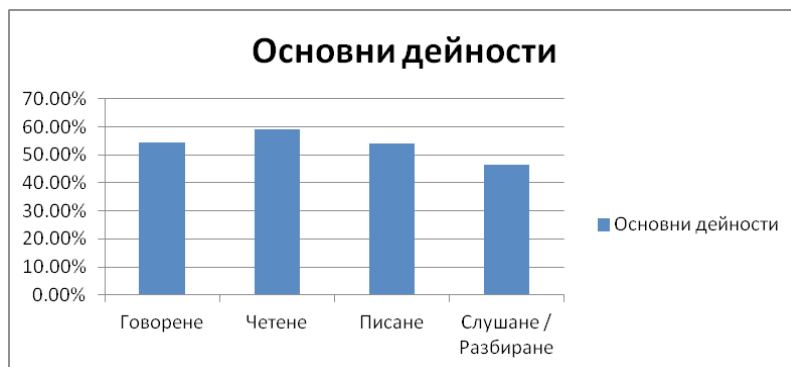
С близки по стойности са уменията на учениците за *четене*. Съответно твърдения с № 1 (71,30%) и 16 (46,50%).

Също висок процент получават уменията на четвъртокласниците за *слушане/ разбиране*. Това са твърдения № 2 (50,70%), 9 (60,20%), 10 (38,40%) и 15 (37%).

По-слаби стойности отново получава формирането на речевата дейност *писане*. Твърдения № 6 (28,80%), 7 (30,20%), 11 (43,90 %), 12 (27,40%) и 14 (16,40%).

Бихме могли да потвърдим наличие на *единомислие в отговорите на родителите и на учителите* по отношение на степента на формираност на комуникативноречевите умения на четвъртокласниците. Ако е необходимо да степенуваме по трудност в низходящ ред извършваните дейности при формиране на речта (фигура 2), то това биха били уменията за четене (58,90%), за говорене (54,22%), за слушане/разбиране (46,58%) и за писане (29,34%).

От направената дотук обработка на количествените данни и приложените математико-статистически процедури може да обобщим:

Фигура 2. Формиране на основните речеве дейности у учениците според учителите

– обучението по български език и литература, разглеждано като един учебен предмет с две тематични области, следва да се изучава в синхрон и в единство;

– потвърдено е наличие на силна връзка и зависимост при формиране на речевите дейности – устна (говорене и слушане) и писмена реч (четене и писане);

– предпочитане на диалогичните, интерактивните и предразполагащите към творчество методи, форми и средства на работа пред самостоятелната и индивидуалната работа;

– общуването с образовани възрастни е важен фактор при формиране на комуникативноречеве компетентности на учениците;

– постепенно усложняване на поставяните в урока задачи, като се следва принципът за последователност при изграждането на речевите дейности – формиране на умения за говорене, слушане/разбиране, четене и писане¹).

NOTES / БЕЛЕЖКИ

1. Изследването е реализирано под научното ръководство на проф. д.п.н. Нели Иванова.
2. Комуникативната компетентност в съвременния научен дискурс (Сборник в чест на 70-годишнината на проф. Кирил Димчев) (2005). София: Булвест 2000, с.58 – 64.
3. Национален статистически институт <http://www.nsi.bg/bg/content/3440> (11.03.2018 г.).

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Bizhkov, G. & Kraevski, V. (2011). *Metodologiya i metodi na pedagogicheskite izsledvaniya*. Sofia: Sv. Kl. Ohridski [Бижков, Г. & Краевски, В. (2011). *Методология и методи на педагогическите изследвания*. София: Св. Кл. Охридски].
- Gospodinov, B. (2016). *Nauchnoto pedagogichsko izsledvane. Metodologicheski, tehnologichni i metodicheski aspekti*. Sofia: Sv. Kl. Ohridski [Господинов, Б. (2016). *Научното педагогическо изследване. Методологически, технологични и методически аспекти*. София: Св. Кл. Охридски].
- Ivanova, N. (2014). *Obuchenieto po balgarski ezik i literatura v nachalniya etap na osnovna obrazovatelna stepen*. Sofia: Riva [Иванова, Н. (2014). *Обучението по български език и литература в началния етап на основна образователна степен*. София: Рива].
- Zdravkova, St. (2005). *Obuchenieto po balgarski ezik i literatura v nachalnoto uchilishte*. Shumen: Ep. K. Preslavski [Здравкова, Ст. (2005). *Обучението по български език и литература в началното училище*. Шумен: Еп. К. Преславски].

LEVEL OF FORMATION OF COMMUNICATION SPEECH COMPETENCIES AT STUDENTS IN THE INITIAL STAGE OF THE PRIMARY LEVEL OF EDUCATION THROUGH THE EYES OF PARENTS AND TEACHERS

Abstract. This research aims to examine and compare the level of formation of the communication speech competencies of students through the eyes of parents and teachers, bring up their favorite genres of oral and written school texts and show the methods, resources and forms of work conducive to the construction of communication speech competencies of the students.

✉ **Ms. Desislava Todorova, PhD student**

Sofia University

Sofia, Bulgaria

E-mail: desitodorova@mail.com